

Юбилейна конференция по повод 50-годишнината на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, 10–11 май 2013 г.
Jubilee conference in reference to the 50th Anniversary of University of Veliko Turnovo „St. St. Cyril and Methodius“ 10th – 11th May 2013

ФОЛКЛОРЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР – МЕЖДУ СОЦИОАНТРОПОЛОГИЧНАТА ИНФОРМАЦИЯ И СОЦИОКУЛТУРНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ (Методически вариант за урок върху *ПРОШКА*)

Красимира Танева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Празникът *Прошка*, включен в учебната програма по литература за 5. клас, е представен чрез методически вариант за урок с ясно обособени учебни ситуации. Използван е базов повествователен художествен текст, чрез който образно и емоционално се пресъздава обичаят и празникът в неговата времева и пространствена локализираност, етапност. В хода на урока се изясняват ролята и значението на словото като вербален начин за постигане на позитивизъм в рамките на празника.

Keywords: forgiveness, words, holiday, lesson

Системата на фолклорните календарни празници създава устойчива във времето представа за организацията на социален живот и културни практики, чрез които се постига своеобразен интегритет в рамките на общността. Процесът на формиране на национални стойности, на отношение към традициите, на самочувствие и респект към уникалното българско наследство започва в училището. В програмата по литература за 5. клас е предвидено запознаване с отделни календарни празници, чрез които да се създаде възможност за изграждане на определена ценностна система от правила, морални норми. В тази връзка са предложени за изучаване: *Коледа, Прошка, Великден, Гергьовден, Еньовден, Димитровден* и произведения, смислово акцентиращи върху някакъв етап от празника или върху конкретен негов символ¹.

Календарните празници са част от фолклорната култура на българина. Според Тодор Иванов Живков тя е „свкупност от три подсистеми, които се намират в сложно взаимодействие“ (Живков, 1987: 169). По мнението на изследователя първата подсистема е обвързана с митологични, нравствени представи и норми, които отразяват историческата памет на етноса. Втората – със социализирането на художествените ценности, а третата е конгломерат от „онези механизми за художествено общуване, за възпроизводство на художествени ценности, които

ни позволяват да говорим за художествена култура от фолклорен тип. Най-често това са механизми, чрез които се осъществява общественят живот изобщо – обреди, трудови и практически дейности“ (пак там). Всяка от тези подсистеми има определена роля и същевременно е в сложни взаимодействия с останалите две, като по този начин се постига комплексност на знанието за функционирането на празничната календарна система на българина. С оглед на цитираната вече концепция и след проведен експеримент в две пловдивски училища (ОУ „Екзарх Антим Първи“ и ОУ „Княз Александър Първи“) предлагаме като възможност при изучаването на Фолклорен празничен календар да се използват и базови художествени повествователни текстове, за да се „обучават децата не по правила, а чрез примери и прецеденти“ (Лотман, 1990: 273), които ще подпомогнат учениците в процеса на възприемане и осмисляне на календарния празник като:

1. специфична емоционалност, колективна ангажираност и изразена съпричастност;
2. цялостен процес на завършеност и подреденост на отделните ритуални действия и обичайни практики, където всеки участник има конкретна роля; времева и пространствена организираност;
3. единство от слово и действие;
4. смислова обвързаност между словото и неговото послание в контекста на празника.

Предлаганият методически вариант за възприемане на *Прошка*, апробиран в две пловдивски училища, е възможност в процеса на обучение петокласниците да получат не само социоантропологична информация, но и да се формират у тях социокултурни компетентности. Урокът ни има следните компоненти – **тема, цели, метод, вид, ход на урока** (последният елемент от системата е изяснен в **структура на урока по литература**).

Тема на урок по литература – смислово обвързана със съдържанието на учебния материал и с учебната програма. В предложения вариант формулираната конкретна тема *Прошка – актът на благородството, на етичността и човешката съвест* е съобразена и със следните изисквания: „Кратка и ясна формулировка, за да остане темата в съзнанието; да събуди в съзнанието на учениците идеи, мисли и картини“ (Бергер, 2007: 34).

Цели – диференциране на конкретните намерения в часа при осъществяване на съдържателното равнище на темата. В „Методика на литературното образование“ Йовева разглежда следните видове цели: **образователни** (*свързани със знанията и уменията, които учениците ще овладеят в конкретния урок*), **възпитателни** (*свързват се с представата за въздействието върху емоциите, нравствеността, светогледните позиции*), **развиващи** (*различни процедури за усвояване, затвърждаване, обогатяване, диференциране и прилагане на вече изученото към неизучаван материал*) (Йовева, 2000: 89). Целите са изцяло съобразени с конкретно съдържание за възприемане на конкретния календарен празник.

Метод – за смисъла на това понятие изцяло се позоваваме на Румяна Йовева, която в своята „Методика на литературното образование“ го определя по следния начин: „път, съвкупност от средства за постигане на определена цел“ (Йовева, 2000: 56). Чрез него се осъществява реализирането на темата и постигането на целите в рамките на учебния час, свързани с учебното съдържание. Същата авторка дефинира следните методи на литературно образование:

1. Метод на интерпретацията – „система за обяснение и разбиране на художествени и нехудожествени текстове“ (Йовева, 2000: 61). Използването му в урока е при разглеждането на художествения текст, за да се осмисли същността на календарния празник в неговата цялост: локализираност във време и пространство; действия на участниците; отражение на специфично човешко мислене и възприемане на заобикалящия свят; символност на отделните предмети от материалната култура; словото като медиатор на емоции.

2. Историко-типологичен – насочва към историчността, към процесуалността, която не е хаотична и в която се открива типологично родство на фактите и явленията (Йовева, 2000: 84). Прилагането на този метод в урока е целесъобразно с оглед на изясняване на факти, свързани със спецификата и значението на конкретни обичаи, митологичната и християнската същност на празника.

Структура на урока по литература – при предложения урок за възприемане на фолклорно-празничния календар сме използвали установената в методиката на литературното образование структура със следните елементи: **подготовка за възприемане на темата, мотивиране на необходимостта от разглеждането ѝ, основни проблеми** (чрез система от въпроси и задачи за самостоятелна работа), **обобщение** (Йовева, 2000: 90). Логиката на подобна организация гарантира комплексно прилагане на принципите на обучение – достъпност, системност, научност (виж *ход на урока*). Първият елемент – **подготовка за възприемане на темата**, съдържателно се реализира в урока чрез: актуализиране на опорни знания, които ще бъдат необходими за конкретната тема. Вторият елемент – **мотивиране на необходимостта от разглеждането ѝ**, е концептуално представен чрез използване на дидактическата форма *разказ*, като са посочени съдържателните и смисловите акценти на изложението от страна на учителя. За следващия структурен елемент – **основни проблеми** – сме формулирали система от въпроси и задачи, чрез които се разкрива конкретното учебно съдържание; посочена е етапността при реализирането на конкретната тема (виж *учебни ситуации за разкриване на учебно съдържание*). За структурния елемент **обобщение** – в урока сме посочили смисловите акценти на направеното обобщение (виж *идеи за заключителна ситуация*).

Тема: *Прошка – актът на благородството, на етичността и човешката съвест*

1. Цели:

1.1. Изясняване на ролята и значението на обичая *Прошка* в календара на българина.

1.2. Изясняване на ролята и значението на празника *Сирни заговезни*.

1.3. Разкриване на значението на отделни обичаи в *Сирни заговезни*.

1.4. Разкриване на ролята на словото като проекция на конкретни морално-етични норми и отношения.

1.5. Формиране на умение за самостоятелно изказване по конкретен проблем.

2. Вид на урока – за нови знания.

3. Метод – историко-типологичен; метод на интерпретацията.

4. Дидактически форми – разказ, беседа.

5. **Ход на урока**

5.1. Идеи за първа учебна ситуация

Актуализиране на знанията за изучените вече зимни празници в контекста на календарната организираност. Основни морални ценности, които се утвърждават чрез празниците и са в основата за формиране на етични принципи на взаимоотношения.

5.2. Мотивиране и поставяне на темата

5.2.1. *Прошка* – духовното благородство, пречистването, любовта и доверието към близките.

5.3. Учебни ситуации за разкриване на учебното съдържание:

5.3.1. Изясняване на смисъла на понятието *заговезни*. *Сирни заговезни* в празничната календарна ситема на българина.

Изясняването на смисъла и значението на този празник от страна на учителя е със следните съдържателни акценти:

1. *Заговезни* – етимология на думата, като за целта се позоваваме на Речника на българския език от Найдено Геров (*преставам да ям блажно и почвам да постя*)²⁾

2. Отбелязване на празника според народната традиция – винаги в неделя, 7 седмици преди Великден.

3. *Сирни* – названието е свързано със специфичното меню на този ден. Млечните храни се поднасят на неделната вечеря преди Великденските пости.

4. *Сирни заговезни* в митологичен аспект – отразява народната вяра за временната смърт и последвалото възраждане за нов живот в природата, което е свързано с идеята за плодородие.

5. Обичаят *Хамкане*.

6. Обичаят *Оратница* – палене на огън извън селото.

7. Обичаят *Чилкане на стрели* – публичен израз на отношение от страна на младите мъже към девойките, като действието е съпроводено и с изричането на думи, цинични по своя характер или с еротичен подтекст.

8. Обичаят *Прошка*.

5.3.2. Прошка – смисъл и значение. Мястото на обичая в календарната система на българина.

5.3.3. Разглеждане на художествения текст „Велики заговезни“ от Константин Мутафов.

Избраният от нас художествен текст от „Великденска книга на българското дете“ образно пресъздава атмосферата, традициите и някои от обичаите на Сирни заговезни. На учениците са поставени следните въпроси:

1. Какво е настроението на хората във февруарския ден. Открийте онези ключови думи, чрез които авторът постига внушение за емоционалната атмосфера.

2. С какво този февруарски ден е специален за хората?

3. Как Сирни заговезни се празнува в семейството на главния герой?

4. Какви вече познати от други празници ритуални действия се извършват по време на вечерята?

5. Какво е настроението на децата по време на обичая хамкане? Потърсете доказателства в текста, като имате предвид ключови думи, чрез които авторът внушава своята идея.

6. Как децата реагират на появата на непознатия?

7. Защо децата не разпознават своя роднина?

8. Към какви размисли за Прошка ви насочва финалът на творбата?

Бях ученик в четвърто отделение, нея година денят на Великите заговезни се бе паднал в началото на февруари, беше лютя зима. Дунав беше премръзнал. Нашият град бе необикновено оживен. От много дюкяни продавачите се надпреварваха да предлагат всякакви сладкиши и плодове – ябълки, сливи, круши, фъстъци, смокини. Халваджиите на големи маси режеха и отмерваха на купувачите халва. Пълни с народ пъстри и разкошни шейни, впрегнати с хубави и здрави коне, окичени със звънци по гривите и с всякакви шарени висулки и панделки по опашките, се плъзгаха по заледения сняг, като отнасяха към разни посоки всякакъв народ, който бързаше да посети кумовете си, своите близки. Младите целуваха ръка на кумовете си, децата – на кръстниците си. Искаха си взимна прошка едни други, пожелаваха си сладки заговезни и леки пости.

...Тази година цял ден да заговяваме у чичови. Обикновено всяка година прекарвахме тая вечер няколко роднински семейства заедно, за да бъде празникът по-весел. По мръкване цялото наше семейство – баба ми, баща ми, леля ми с двете си момченца и свако ми – нейният мъж, помъкнали тавата с млина, печена кокошка, халва, вино и други лакомства, бяхме вече у чичови... След като всичко бе готово, около паралията насядаха баба, баща ми, свако и дребосъкът, а по-големите се въртяха около стрина и леля край огнището в другата стая, където жълтите изпечени млинове, гозбите и сладките

издаваха дразнеци дъхове и пари. Но никой не смееше да лизне от ястията! Не беше редно това, докато всички не се съберат, докато най-старият не благослови вечерята. Най-сетне всинца насядаха около паралията, отрупана с разни гозби, варени и печени. Баба благослови с къса молитва вечерята, прекръстихме се и педнадесетина ръце начаса записягаха към блюдата.

...Блюдата едно по едно бързо се изпразваха. Дойде ред на млиновете.

– Омитайте всичко, деца – подканяше ни баба, – за утре не бива да остава блажно.

– Халвата, бабо, халвата! Кога ще хамкаме халвата? – завикаха дечурлигата.

– Ей, сега, баби. Нека раздигат празните съдове...

Старите насядаха на възглавници край стената. Свако завърза на дебел канап къс от ореховата халва, другия край на канапа върза о точилка и като се изправи, захвана да върти с едната ръка халвата в кръг около устата на децата. Със зинали уста и с ококорени очи следяхме въртенето на късчето. Щом халвата минеше край устата на някого от нас, той зинваше още повече, за да я захапе, но успяваше едва да я лизне с език и да си нацапа устните. Примирахме от смях и пак продължавахме да гоним с уста въртящата се халва, която омаца бузите, косата, челата почти на всинца ни, но никой не можеше да я захапе, понеже не даваха да си помагаме с ръце. Посегнеше ли някой към връвта, отведнъж халвата хвъркне нагоре. Най-подир взе по-бавно да върти с намерение да даде на някое от децата възможност да налапа халвата. Без съмнение, този щастливец нямаше да съм аз, защото бях от по-големите, затуй предварих, сграбчих с две ръце късчето и хукнах към другата стая. По мене – братовчедките. Смях, боричкане, но аз здраво съм ухапал халвата.

...Тъкмо що лапахме лакомо от тахана, сложен на паралията, на вратата се почука веднъж-дваж; ние затаихме дъх, а старите тихо се закискаха. Вратата се отвори и отведнъж в стаята се втурна едно грозно и черно плашило. Ние наскочахме, изплашени и изненадани в първия миг. Старите се запревиха от смях. Това плашило човек захвана да ръмжи като мечка и да гони децата. Беше облечен в кожух, обърнат с кожите навън, препасан с голям червен пояс, лицето си нацапал със сажди, устните си намазал с бяло и около очите си над веждите също бе изписал широки бели кръгове, а главата си бе завил с шарена кърпа, в ръка държеше голяма дебела тояга. Ръмжи той, блещи и криви очи, които изглеждаха много страшни. По-малките деца се свиха в скутовете на баба и на стрина. По едно време татко стана и дръпна кърпата от главата на мечката. Плеснахме ръце:

– Свако Петко! Свако Петко! – креснахме децата и заскачахме от радост, че най-сетне познахме мечката.

...Според тогавашния обичай всяко от децата, което ходи на училище, занася лимон или портокал на учителя си или учителката си. Целунах ръка

и аз на своя учител, както и всички мои приятели, поискахме му прошка и благословия.

...С това се привърши последното тържество на Заговезни, след което настъпиха дългите пости, които пазихме с трепетно благоговение и вяра, защото чрез тях ние подготвихме душите си да дочакаме и посрещнем с жива радост най-светлия от празниците, с червено яйце – Великден!

5.3.4. Резултати от реализирането на тази учебна ситуация в хода на урока

След реализирането на тази учебна ситуация учениците могат да осмислят *Прошка и Сирни заговезни* като проекция на определени морално-етични ценности в рамките на семейството.

5.3.5. Словесната формула „Прощавай.../Господ да прощава. Да си простен“

Тази учебна ситуация в хода на урока е необходима, за да се изясни вербалният начин за постигане на позитивизъм по време на обичая. В разгледания вече текст на Константин Мутафов авторът споменава за конкретно действие в рамките на *Прошка* – целуването на ръка от помладите на по-старите. Според традицията този действителен акт е съпроводен и с използването на следната словесна формула – „**Прощавай.../Господ да прощава. Да си простен**“ (Маринов, 2003: 156). В строго установения от традицията модел на междуличностно общуване по време на *Прошка* задължителното ѝ изричане се определя от осъзната ангажираност на адресанта към адресата, за да демонстрира позитивизъм, етичност, толерантност, духовно благородство, помирение. На учениците са поставени следните въпроси:

1. Коя е ключовата дума в словесната формула?
2. Как чрез словото се изразяват позитивизъм и благородство в живота?

5.3.6. Актът на човешко благородство (прошката) в съвременността.

Тази учебна ситуация в хода на урока е необходима, за да бъдат провокирани учениците към споделяне на своя позиция по морален казус, който е част от индивидуалното им съществуване. За целта използваме латинска сентенция: „Errare humanum est, ignoscere divinum“ (Да се греши е човешко свойство, да се прощава – божествено) и мисълта на Махатма Ганди „Слабите не могат никога да простят. Прощката е качество на силните“. Поставени са им следните въпроси:

1. Към какви размисли за човешкото поведение в акта на прошка ви насочват латинската сентенция и споделянето от Махатма Ганди?
2. Защо според вас е необходимо да простим?
3. Чрез какви словесни формули вие бихте изразили своята прошка към някого?

5.3.7. Идея за заключителна ситуация

Обобщението е със следния смислов акцент – етичните ценности според обичая *Прошка*.

С реализирането на този урок се постига следната ефективност:

1. Учениците могат да осмислят обичая като част от фолклорната култура, чрез който се осъществява конкретен модел на взаимоотношения в рамките на семейството.

2. Учениците могат да осмислят значението на определени морални-етични норми в поведението на човека – проява на благородство, на уважение, на желание за помирение с човека до теб, със самия себе си.

3. Учениците могат да се формират следните социокултурни компетентности³⁾:

3.1. Разбира основните ценности на родовия свят, осъзнава общото и устойчивото в моралните ценности на рода независимо от промените в социалното и битовото устройство на живота. Коментира валидността на тези морални принципи при разглеждане на художествени произведения.

3.2. Осъзнава основните принципи на общочовешката морална система.

БЕЛЕЖКИ

1. http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/top_menu/general/educational_programs/5klas/l_5kl.pdf
2. <http://guerov.org/bg/library/download-manager/file/2--ii-1897.html>
3. http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/top_menu/general/educational_programs/5klas/l_5kl.pdf

ЛИТЕРАТУРА

- Абаджиев, П. & Петрова, Н. *Великденска книга на българското дете*. София. Парнас.
- Бергер Е. (2007). *Планиране, преподаване, оценяване*. София. Просвета, VERITAS.
- Живков, Т. Иванов. (1987). *Етнокултурно единство и фолклор*. София. Наука и изкуство.
- Йовева, Р. (2000). *Методика на литературното образование*. Шумен. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.
- Лотман, Ю. (1990). *Поетика. Типология на културата*. София. Народна култура.
- Маринов, Д. (2003). *Религиозни народни обичаи*. София. Изток-Запад.

Благодарности:

Благодарим на Катерина Василева – директор на ОУ „Екзарх Антим Първи“, и Таня Георгиева – старши учител по български език и литература в ОУ „Екзарх Антим Първи“, както и на Анета Вълева – директор на ОУ „Княз Александър Първи“, и Димитрия Цветанова – преподавател по български език и литература в ОУ „Княз Александър Първи“, за предоставената възможност да реализираме с техните ученици от 5. клас предложения от нас методически вариант на урок.

**TRADITIONAL FOLKLORE CALENDAR –
BETWEEN THE SOCIO-ANTHROPOLOGICAL INFORMATION
AND SOCIO-CULTURAL COMPETENCY**

Abstract. Bulgarian traditional holiday called „Forgiveness“, included in the programme of the literature lessons for the 5th grade, is performed by means of methodical variant of a lesson with clearly differentiated situations for studying. A basic epic artistic text is used, through which, the tradition is emotionally and imaginary created so that the time and the place is specified in its succession. The role and the essence of the words as a verbal way of achieving positivism within this particular holiday is to be explained and clarified throughout the lesson.

Assist. Prof. Krasimira Taneva, Ph.D.

✉ Department „Bulgarian literature and literary theory“,
Faculty of Philology, „Paisiy Hilendarski“ Plovdiv University.

Plovdiv, 4000

№16 „Philip Makedonski“ str.

rrt@abv.bg